

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.3.62>

DYNAMIKA POLITYKI PRAWNEJ UKRAINY W KONTEKŚCIE KRAJOWYCH I MIĘDZYNARODOWYCH WARTOŚCI PRAWNYCH

Nataliia Kharchenko

kandydatka na uzyskanie wykształcenia wyższego stopnia doktora filozofii w specjalności 081 Prawo, Instytucja szkolnictwa wyższego „Uniwersytet Króla Daniela” (Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2040-4400

nataliakharchenko@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu dynamiki polityki prawnej Ukrainy pod kątem krajowych i międzynarodowych wartości prawnych. Autor uzasadnia osobliwości formowania się podstaw wartościowych ukraińskiej polityki prawnej oraz wpływ na nią europejskich wartości prawnych w obecnym kontekście globalizacji i europejskiej integracji prawnej. Relatywizm wartości prawnych jest szczególnie widoczny w realizacji uniwersalnych standardów praw człowieka, które kodyfikują podstawowe prawa człowieka zapewniające istnienie człowieka jako gatunku (prawo do życia, reprodukcji, godnych warunków życia, zdrowia), a wszelkie odstępstwa od nich są niedopuszczalne. Konieczne jest uwzględnienie czynnika różnorodności kulturowej oraz dążenia krajowych systemów prawnych do zachowania tożsamości kulturowej, tradycji prawnych i wartości właściwych dla cywilizacji. Uwzględnienie różnorodności kulturowej pozwoli cywilizacjom na zachowanie swojej wyjątkowości i tożsamości.

Słowa kluczowe: polityka prawna, wartości prawne, wartości polityki prawnej, międzynarodowe wartości prawne.

DYNAMICS OF LEGAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL VALUES

Natalia Kharchenko

obtaining higher education for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law, Institute of Higher Education "King Danylo University" (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2040-4400

nataliakharchenko@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the study of the dynamics of the legal policy of Ukraine in the aspect of national and international legal values. The author substantiates the peculiarities of the formation of the value foundations of Ukrainian legal policy and the influence of European legal values on it in modern conditions of globalization and European legal integration. The relativism of legal values is particularly evident in the implementation of universal standards of human rights, which codify the basic human rights that ensure the existence of man as a species (the right to life, reproduction, decent living conditions, health), any deviations from which are unacceptable. It is necessary to take into account the factor of cultural diversity and the desire of national legal systems to preserve cultural identity, preserve legal traditions and values inherent in civilization. Taking cultural diversity into account will allow civilizations to preserve their uniqueness and identity.

Key words: legal policy, legal values, legal policy values, international legal values.

ДИНАМІКА ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Наталія Харченко

здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила» (Івано-Франківськ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2040-4400

nataliakharchenko@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню динаміки правової політики України в аспекті національних та міжнародних правових цінностей. Автор обґрунтовує особливості формування ціннісних засад української правової політики та вплив на неї європейських правових цінностей в сучасних умовах глобалізації та Європейської правової інтеграції. Особливо яскраво релятивізм правових цінностей проявляється у реалізації універсальних стандартів прав людини, які кодифікують основні права людини, що забезпечують існування людини як виду (право на життя, відтворення, гідні умови життя, здоров'я), будь-які відхилення від яких неприпустимі. Необхідно враховувати фактор культурного розмаїття та прагнення національних правових систем зберегти культурну самобутність, зберегти правові традиції та цінності, властиві цивілізації. Врахування культурного розмаїття дозволить цивілізаціям зберегти свою неповторність, самобутність.

Ключові слова: правова політика, правові цінності, цінності правової політики, міжнародні правові цінності.

Постановка проблеми. Діалог між правовими системами є природним процесом, який відбувається під процесами глобалізації внаслідок сучасної епохи суспільного розвитку. Між системою права України та іншими правовими системами на національному, регіональному та міжнародному рівнях відбувається постійна взаємодія та взаємопроникнення різноманітних правових норм. Усе це ставить на порядок денний вирішення питання про функціонування правових систем в умовах взаємодії в усіх сферах суспільного життя. Видається, що проблему акультурації українських правових цінностей слід розглядати в контексті більш загальної проблеми – визначення місця правової системи України на правовій карті світу.

Стан дослідження. Науково-методологічним підґрунтям написання даної статті послужили праці Л. Авраменко, С. Алексеєва, В. Дудченко, Є. Амплєєва, Ю. Оборотова, С. Павлов, В. Завальнюк та інших, а також нормативне національне та міжнародне законодавство по визначеній проблематиці.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення основних напрямів трансформації сучасної правової політики України в аспекті взаємодії національних, європейських та міжнародних правових цінностей.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися з М. Козюброю, що, визначаючи місце національної правової системи України серед правових систем ХХ ст., не слід відходити від геополітики в класичному розумінні (тобто часу із самопізнанням у межах окремої культури).

На цьому тлі важливо ототожнити Україну з часом і культурою, в яких зародилися витоки вітчизняної правової традиції, тобто з добою Київської Русі. Саме знання історії, інтелектуального життя, політико-правових реалій того часу допоможе знайти вихід із лабіринту протиріч у поглядах на сутність національного правопорядку та визначити вектори подальшого розвитку (Козюбра, 2015: 300).

Охарактеризуємо загальний процес конвергенції правових систем з метою правової гармонізації та стандартизації. Це питання є особливо актуальним для держав, що виникли на пострадянському (і постсоціалістичному) просторі, в тому числі й для України, які прагнуть приєднатися до міжнародних загальноєвропейських структур і процесів. Це безпосередньо впливає на правову систему України. Конкретним вираженням цього є переведення українського законодавства на загальновизнані міжнародні та європейські стандарти.

Слід зазначити, що Конституція України вже містить спільні з Європою правові цінності. Відповідно до статті 2 Договору про ЄС зі змінами, внесеними Лісабонським договором, основними цінностями ЄС є повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, яке характеризується плюралізмом, недискримінацією, толерантністю, справедливістю, солідарністю та рівністю між жінками та чоловіками (Амплєєва, 2008: 261-262).

У тексті Основного Закону нашої держави, особливо в преамбулі, зазначено, що Конституцію України прийнято як вираження суверенної волі народу і народ є єдиним джерелом влади і носієм суверенітету в Україні. Статус народу як суверенітет гарантується системою гарантій у визнанні і застосуванні верховенства права, демократичної організації публічної влади та визнання людини вищою соціальною цінністю (ст. 3) (Авраменко, 2013: 8). Отже, сутність конституції можна простежити як вияв фундаментальної сили українського народу в утвердженні верховенства ліберально-демократичних цінностей (Оборотов, Завальнюк, Дудченко, 2012: 40).

Крім того, Конституція містить норми, які забезпечують дотримання прав людини (статті 21, 22), право на життя (статті 3, 27), заборону катувань (стаття 28), право на справедливий суд (стаття 55), застосування покарання лише у випадках, передбачених законом (статті 58, 61, 62), свобода зібрань та асоціацій (статті 36, 39), право на ефективний засіб правового захисту (стаття 59), право на вільні вибори (стаття 38), право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33) тощо. Зі сказаного випливає, що зміст Конституції України пронизаний європейськими стандартами. Проблема низької фактичної європеїзації конституційного ладу в Україні полягає в неправильній практиці його застосування (Алексєєв, 2001: 660).

Правовою основою процесу інтеграції України до Європейського Союзу стали Декларація та Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, прийняті Європейською Радою на Копенгагенському саміті у 1994 р., та Указ Президента України «Про програму інтеграції України до Європейського Союзу» 1998 р. та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» тощо.

Цей процес прискорив і визначив прийнятий у 1998 р. Указ Президента України про затвердження «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», який вперше передбачив правове приведення прийнятих нормативно-правових актів до відповідати вимогам ЄС, а гармонізація вийшла на перший план в основних напрямках інтеграційного процесу. Вступ України до Європейського економічного простору пов'язаний з правовими механізмами. Зокрема, зазначається, що розвиток процесу економічної інтеграції полягає у лібералізації та одночасному відкритті ринків ЄС та України, взаємному балансуванні торгівлі та забезпеченні системи підтримки інвестицій на основі взаємності з ЄС в Україні та для українських експортерів на ринках ЄС, створення єдиної правової бази та стандартів конкуренції та підтримки виробників.

«Спільна стратегія для України», розроблена на саміті ЄС-Гельсінкі, стала основою для низки рішень українського уряду та комплексної програми інтеграції до Європейського Союзу. Програма, як основний політико-правовий документ, відображає перспективи розвитку України в європейському напрямку. Він став новою віхою на шляху європейської інтеграції, відображенням нового етапу, коли відбувся перехід від розробки концептуальних орієнтирів інтеграції до активної реалізації та щоденної роботи над реалізацією,

зокрема, інтеграційної стратегії 1998 р. для отримання асоційованого статусу України, статусу кандидата, а потім членства. Документ прийнято в умовах, коли Україна діяла на позиціях багатовекторності в міжнародних відносинах. Досить складною була ситуація і всередині ЄС, де гостро постала проблема розширення на схід, що призвело до протиріч не лише в питаннях тимчасового виміру розширення, а й щодо розширення в цілому. По-перше, вони висловили занепокоєння щодо перспектив вступу до ЄС для країн Центральної та Східної Європи з відносно слабкою економікою та необхідністю «вирівнювання» за рахунок економічної допомоги, «багатошвидкісного» виміру у відносинах з новими членами ЄС. Нестабільність євро в цей період не можна було взяти до уваги. Ці обставини зумовили дуже обережне ставлення до інтеграції України, особливо в документах Паризької зустрічі Україна – ЄС у вересні 2000 року.

З іншого боку, були фактори, які гальмували процес євроінтеграції України. По-перше, існує загроза створення «нових ліній розмежування» в Європі, а значить, можлива перспектива протистояння між європейськими країнами. Завдяки відносній стабілізації на Балканах увага ЄС більше прикута до України, Молдови, Грузії та Азербайджану. Нарешті, історичною зміною стало переведення України Радою ЄС у жовтні 2000 р. із групи країн з неринковою економікою до проміжної групи країн.

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає приведення законодавства України у відповідність із законодавством Європейського Союзу як поступове прийняття та реалізацію нормативно-правових актів України, які є законодавством Європейського Союзу, розробленим Союзом. Адаптація права ЄС є системним процесом, що складається з кількох етапів, на кожному з яких досягається певний рівень гармонізації права України з правом ЄС у конкретних сферах.

На першому етапі приведення законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, розвиток правової системи України відповідно до стандартів ЄС.

На другому етапі процес адаптації зосереджувався на таких завданнях, як перегляд чинного законодавства України у сфері кримінально-процесуального права; правове забезпечення створення зон вільної торгівлі між Україною та ЄС та підготовки до асоціативного членства в ЄС.

Однією з найвищих демократичних цінностей, на яких ґрунтується суспільний устрій європейської цивілізації, є верховенство права. Як свідчить історичний досвід, найбільш послідовне і неухильне виконання вимог цього принципу стало запорукою успішного розвитку західних суспільств. Україна робить лише перші надто складні та суперечливі кроки в цьому напрямку.

В Україні прийнято низку законів, які запроваджують верховенство права, одну з найважливіших європейських цінностей: «Про прокуратуру», «Кримінально-процесуальний кодекс України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», «Про Національну поліцію» та деякі інші.

Отже, пріоритетом внутрішньої та зовнішньої політики Української держави протягом останніх років є інтеграція України до Європейського Союзу (Павлов, 2012: 79).

Отже, процес реформування правової системи України враховує як внутрішні, так і європейські та міжнародні фактори, оскільки Україна є повноправним суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин. Результатом цього процесу є гармонізація законодавства та уніфікація правових норм відповідно до норм міжнародного та європейського права з урахуванням традицій розвитку права та сучасного стану правової системи України.

Діалог правопорядків є однією з найважливіших правових цінностей сучасного суспільно-політичного, економічного та правового розвитку та найважливішим засобом уникнення конфліктів і суперечок. На діалог правових систем впливають такі фактори – це процес глобалізації, який опосередковує розвиток усіх сфер людського буття. Ефективність діалогу правових систем передбачає сприйняття загальнолюдських правових цінностей, що базуються на особливостях соціокультурного розвитку і відображають розвиток різних цивілізацій. З одного боку, це сприяє взаємодії правових систем, а з іншого – дозволяє зберегти свою самобутність і неповторність.

У діалогах між правовими системами виникає конфлікт правових цінностей. Існує проблема подвійного конфлікту цінностей: всередині кожної культури і між цивілізаціями. Цінності західної цивілізації представлені як універсальні і мають місце для їх нав'язування. Часто не враховуються незахідні стандарти цивілізації. Фактичним розв'язанням протиріч між правовими цінностями є об'єднання зусиль і взаємодії у вирішенні глобальних проблем сучасності, що передбачає міжцивілізаційний діалог. Важливо сформулювати загальноправові цінності, що дозволяють по-новому поглянути на проблему консенсусу в сучасному міжкультурному діалозі. Специфіка західних і незахідних правових традицій передається приналежністю до певної цивілізації. Локальні цивілізації та пов'язані з ними правові традиції характеризуються існуванням різних правових цінностей, що визначило їх сутність і зміст. Без урахування цих правових цінностей ефективність взаємодії західних і незахідних правових систем ставиться під сумнів. Однак сучасна історія людського співіснування показує, що попри релятивістський характер західних і незахідних правових цінностей, людство здатне до ефективного діалогу правових систем і розвитку універсальних правових цінностей. Неоднозначний погляд на співіснування цивілізацій свідчить про глибокі суперечності між цими традиціями. Проте всі правові традиції мають певні універсальні правові цінності, зокрема життя, продовження роду, безпечні умови життя тощо. Отже, цінності, що забезпечують існування людини як біологічного виду, повинні слугувати основою для діалогу між правопорядками.

Слід зазначити, що правові цінності розвиваються в межах різних правових культур, не в останню чергу під впливом релігійних цінностей.

Одним із основних принципів універсалізму та релятивізму правових цінностей є права людини. Розуміння поняття прав людини в контексті релятивізму та універсалізму правових цінностей є неоднозначним. Дискусійним є питання про відповідність універсальності прав людини вимогам культурних, релігійних та інших особливостей різних правових систем. Особливо гостро релятивізм правових цінностей відчувається при реалізації універсальних стандартів прав людини, які закріплюють найелементарніші права людини (право на життя, відтворення дітей, гідні умови життя тощо), відхилення від яких є неприпустимими. Необхідно враховувати фактор культурного розмаїття та прагнення національних правових систем зберегти культурну ідентичність і цінності та правові традиції, оскільки врахування культурного розмаїття дозволяє цивілізаціям зберегти свою унікальність, самобутність.

Процес інституалізації універсальних прав людини відбувався під час розробки Загальної декларації прав людини, яка містить спільне бачення прав людини, яке, на думку розробників цього документу, є універсальним і, відповідно, забезпечує співіснування людей у суспільстві. Незважаючи на наявні протиріччя та дискусії у розробці універсальних правових актів у сфері прав людини, серед основних держав-членів ООН було досягнуто консенсусу. Проте подальший розвиток прав людини на регіональному та національному рівнях свідчить про розбіжність між універсальністю та релятивізмом у закріпленні цих нормативних специфікацій на регіональному та національному рівнях. Про це свідчить імплементація цих норм у правопорядки незахідної правової традиції (Арабська хартія прав людини, Загальна ісламська декларація прав людини).

Основними українськими правовими цінностями, споконвічно притаманними українському народові, є волелюбність, гідність, життєлюбство, патріотизм, сила волі та духу, притаманні українському народу протягом усього його історичного розвитку аж до сьогодення. Це знайшло своє відображення в правовому та державному періоді незалежності. Визнання людини найвищою соціальною цінністю в конституції є важливим кроком у громадянському суспільстві, адже людина є цінністю не лише для себе, а й для суспільства в цілому. Оскільки ця цінність є найвищою, жодне інше явище не може бути оцінене суспільством так високо, як людина. Проголошення примату загальнолюдських цінностей є важливим кроком до запровадження європейських правових цінностей у правову систему України.

Правова система України є продуктом тривалих внутрішніх і зовнішніх процесів. Останнім часом цей процес розвивався переважно завдяки зовнішнім факторам, а саме напрямку євроінтеграції. Незважаючи на закріплення значної кількості європейських правових цінностей на законодавчому рівні, їх реальна імплементація часто суперечить європейським стандартам.

Цінності є результатом узагальнення соціального досвіду і обов'язку, оскільки вони втілюють суспільні ідеали. Залежно від сфери наукових інтересів показано різні підходи до розуміння терміну «цінність». Особливістю соціологічного підходу до розуміння цінностей є те, що вони трактуються як узагальнене і стійке поняття бажаного, набутого, пристосованого; це тенденція і критерій визначення цілей дій. З психологічної точки зору, цінності - це переконання, погляди, традиції, життєвий і робочий досвід, позитивні моделі поведінки, історія організації або окремого суб'єкта, який спрямовує поведінку і професійну діяльність людини. З юридичної точки зору під цінністю розуміють певні цінності, які функціонують у правовому полі і виражаються в їх сутності. До правових цінностей зазвичай відносять такі правові поняття, як природне право, справедливість, нормативність, правопорядок і т.д.

Специфіка правових цінностей допомагає відрізнити їх від інших цінностей (загальнолюдських, соціальних, моральних, релігійних та інших видів цінностей) і дозволяє показати їх зміст, функціональну спрямованість, а також генезис їх формування та розвитку. Вони дозволяють виявити правові цінності в різних правових системах, ці явища правової дійсності.

Аналіз співвідношення загальнолюдських і відносних правових цінностей показує, що зміст як західних, так і незахідних цінностей містить досить багато універсальних елементів, що сприяє діалогу правових систем. При цьому загальнолюдські цінності набувають «національного забарвлення», що враховує традиції та звичаї незнайдених правових традицій. У сучасних умовах на рівні міжнародно-правових норм (на рівні ООН) склалася універсальна система правових цінностей. Однак ці загальнолюдські правові цінності трансформуються в залежності від правових традицій, які відображають релятивістську концепцію правових цінностей. Основна колізія взаємодії цих понять проявляється в процесі правотворчості, особливо правозастосування в національних правових системах.

Взаємодія правових систем передбачає запозичення однією правовою системою певних правових норм (норм, правових інститутів, принципів тощо) з іншої правової системи, які забезпечують її розвиток, і цей процес називається правовою акультурацією. Він передає спадковість у нормативній сфері з відповідністю запозичених правових норм історичним, культурним і правовим традиціям, що супроводжують виникнення та розвиток правової держави. Правова акультурація сприймається неоднозначно. Правові інновації, викликані правовою культурою, можуть бути прийняті, проігноровані або прийняті відповідною правовою системою. У цьому контексті правові цінності як продукт культурно-історичного, політичного, правового розвитку суспільства можуть бути каталізатором правового розвитку або, навпаки, гальмувати цей процес.

Європейські правові цінності начебто мають контрастні характеристики, але це визначає їх унікальність. По-перше, європейські правові цінності заклали основу для формування загальнолюдських правових цінностей, закріплених у нормативно-правових актах загального характеру, що відображає їх універсальний характер. По-друге, європейські правові цінності відображають особливості історичного, політичного, культурного та економічного розвитку європейської цивілізації, а також специфіку та зміст європейських

правових традицій. Це свідчить про їх релятивістський характер. Таким чином, європейські правові цінності є поєднанням універсальності та відносності правових цінностей.

В умовах конфліктності сучасного світу необхідно сформулювати загальноправові цінності, що дозволяють по-новому поглянути на проблему консенсусу в сучасному міжкультурному діалозі. Західні та незахідні правові традиції є продуктом їхніх відповідних цивілізацій. Сучасна історія людського співіснування показує, що, незважаючи на релятивістський характер західних і незахідних правових цінностей, людство здатне виробити особливу систему правових цінностей для ефективного діалогу між правовими системами. Неоднозначний погляд на співіснування цивілізацій свідчить про глибокі суперечності між традиціями, на яких вони базуються. Проте всі правові традиції мають певні універсальні правові цінності, зокрема життя, продовження роду, безпечні умови життя тощо. Тому основою діалогу мають бути цінності, які забезпечують існування людини як біологічного виду.

З точки зору релятивізму та універсалізму правових цінностей розуміння поняття прав людини є неоднозначним. Спірним є питання про те, чи відповідають вимоги універсальності прав людини вимогам культурної, релігійної та іншої специфіки різних правових систем. Особливо яскраво релятивізм правових цінностей проявляється у реалізації універсальних стандартів прав людини, які кодифікують основні права людини, що забезпечують існування людини як виду (право на життя, відтворення, гідні умови життя, здоров'я), будь-які відхилення від яких неприпустимі. Необхідно враховувати фактор культурного розмаїття та прагнення національних правових систем зберегти культурну самобутність, зберегти правові традиції та цінності, властиві цивілізації. Врахування культурного розмаїття дозволить цивілізаціям зберегти свою неповторність, самобутність.

Висновки. Отже, такі цінності, як волелюбність, гідність, життєлюбство, патріотизм, сила волі та духу притаманні українському народу протягом усього його історичного розвитку і донині. Це знайшло своє відображення в правовому та державному періоді незалежності. Проголошення примату загальнолюдських цінностей є важливим кроком до впровадження європейських правових цінностей.

Список використаних джерел:

1. Авраменко Л.В. Розмежування наступності у праві з іншими суміжними поняттями. *Проблеми законності*, 2013. Вип. 121. С. 3–13.
2. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: НОРМА, 2001. 752 с.
3. Амплеева Е.Е. Общечеловеческие ценности и текстологические противоречия в мусульманском и международном праве. *Диалог правовых культур и партнерство цивилизаций: VIII Междунар. Лихачевские науч. Чтения*. СПб., 2008. С. 261–262.
4. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Оборотов Ю.М., Завальнюк В.В., Дудченко В.В. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
6. Павлов С.С. Правовые ценности в условиях постмодерна. Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов, НУ ОЮА. О., 2012. С. 72–81.

References:

1. Avramenko, L.V. (2013). Rozmezhuвання nastupnosti u pravi z inshymy sumizhnyymy poniattiamy [Demarcation of continuity in law with other related concepts]. *Problemy zakonnosti*, Vyp. 121. pp. 3–13. [in Ukrainian].
2. Alekseev, S.S. (2001). Voshozhdenie k pravu. Poiski i reshenija [Ascent to the right. Searches and solutions]. M.: NORMA, 752 p. [in Russian].
3. Ampleeva, E.E. (2008). Obshchchelovecheskie cennosti i tekstologicheskie protivorechija v musul'manskom i mezhdunarodnom prave [Universal human values and textological contradictions in Muslim and international law]. *Dialog pravovykh kul'tur i partnerstvo civilizacij: VIII Mezhdunar. Lihachevskie nauch. Chtenija*. SPb., pp. 261–262. [in Russian].
4. Koziubra, M.I. (2015). Zahalna teoriia prava [General theory of law]: pidruchnyk. Kyiv: Vaite, 392 p. [in Ukrainian].
5. Oborotov, Yu.M., Zavalniuk, V.V., Dudchenko, V.V. (2012). Aktualni hrani zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii [Current aspects of general theoretical jurisprudence]: monohrafiia. Odesa: Feniks, 492 p. [in Ukrainian].
6. Pavlov, S.S. (2012). Pravovye cennosti v uslovijah postmoderna [Legal values in postmodern conditions]. Aktual'ni problemi filosofii prava: pravova aksiologija: materialy Mizhnar. kruglogo stolu (m. Odesa, 9 grudnja 2011 r.) / vidp. red. Ju. M. Oborotov, NU OJuA. O., pp. 72–81.